

Respublika
Ta'lim Markazi

O'ZBEKISTON TARIXI

(XVI–XIX asrlar)

9

*Umumiy o'rta ta'lim maktablarining
9-sinf o'quvchilari uchun darslik*

Yangi nashr

*O'zbekiston Respublikasi Maktabgacha va maktab ta'limi
vazirligi nashrga tavsiya etgan*

Toshkent – 2024

SO'ZBOSHI

Siz quyi sinflarda mamlakatimiz tarixining eng qadimgi davridan XV asrgacha sodir bo'lgan voqealar bilan tanishdingiz. Jumladan, Vatanimiz tarixida muhim rol o'ynagan Birinchi va Ikkinchi Renessansga asos bo'lgan jarayonlarni o'rgandingiz. Ayni paytda xalqlar tarixida o'ziga xos tub yangilanish davrlari borki, bunday zamonlarda muayyan xalq dahosi, uning o'z salohiyatini namoyon etishga intilishi, yaratuvchanlik faoliyati eng yuksak cho'qqilarga ko'tariladi. Nisbatan qisqa muddatlarda erishilgan yutuqlar butun jahon ahlini lol qoldiradi.

Yer yuzidagi ba'zi xalqlargagina nasib etadigan bunday yuksak ko'tarilishda – Renessans davrining asosini qurishda ajdodlarimizning ishtiroki bizni ruhlantiradi. Tariximizda ro'y bergan ayrim voqealar esa o'ylantiradi, kelgusi ishlarimiz uchun to'g'ri qaror qabul qilishimizga asos bo'ladi.

O'tgan o'quv yilida XIII–XV asrlarda Amir Temur va temuriylar tarixini o'rganish orqali insonning o'z Vatani bo'lgan muhabbati, sadoqati davlatning rivojlanishi uchun omil bo'lishiga guvoh bo'ldingiz.

Buyuk Amir Temurning Turon hududida parchalanib ketgan davlatlarni birlashtirib, tanazzulga uchrayotgan xo'jalik va madaniyatni qayta tiklash yo'lidagi sa'y-harakatlari, bunyodkorlik faoliyati bilan tanishdingiz.

Qo'lingizdagi ushbu darslik esa mamlakatimiz tarixining XVI–XIX asrlardagi hayoti haqida ma'lumot beradi. Darhaqiqat, bu davrda tariximiz bir tekisda kechgani yo'q. Temuriylar davlati o'rnida shayboniylar hokimiyati qaror topadi. Bu sulola 100 yil davomida katta bunyodkorlik ishlarini amalga oshiradi. Biroq, ichki nizolar oqibatida hokimiyat ashtarxoniylar sulolasi qo'lga o'tadi. Ular shayboniylarga qaraganda uzoqroq vaqt hukmronlik qilgan bo'lsalar-da, Buxoro xonligida ilm-ma'rifat rivoji sekinlashadi. Jamiyat va davlat ma'naviy hayotida mutaassiblik ustunlik qiladi. Davlat parokandalikka yuz tutadi. Hokimiyat ashtarxoniylar qo'lidan mang'itlar qo'lga o'tadi.

Shuningdek, ashtarxoniylar davrida markaziy hokimiyatning zaiflashuvi oqibatida 1709-yilda Farg'ona vodiysi mustaqil bo'lib oladi va Qo'qon xonligi tashkil topadi.

Temuriylardan so'ng Xorazmda dastlab hokimiyat shayboniylar, so'ng Eron safaviylari tomonidan egallanadi. Xorazm xalqi safaviylar qo'shinini Xorazmdan haydab chiqaradi. 1511-yilda tashkil topgan yangi davlat – Xiva xonligini arabshohiylar va qo'ng'irotlar sulolasi boshqaradi.

Darslik bilan tanishar ekansiz, o'rganiladigan davrga oid barcha voqea va hodisalar sizning tarixiy tafakkuringizni rivojlantiradi. Yangi O'zbekistonni qurishda asosiy omil bo'lgan “Bir bo'lsak – yagona xalqmiz, birlashsak – Vatanimiz!” shiorining mazmun-mohiyatini tushunishingizga yordam beradi.

XV ASRNING OXIRI – XVI ASRNING BOSHLARIDA TURONDA SIYOSIY VAZIYAT

1–2-§. QIPCHOQ DASHTI VA MOVAROUNNAHRDAGI SIYOSIY VAZIYAT

O'ylab ko'ring

1. Qipchoq dashtiga qaysi hududlar kirganligini bilasizmi?
2. Sulton Husayn Mirzo hukmronligining so'nggi yillarida Xurosonda siyosiy vaziyat qanday edi?
3. Badiuzzamon va Sulton Husayn Boyqaro o'rtasida kelib chiqqan nizo Shayboniyxonga qanday imkoniyat beradi?
4. Zahiriddin Muhammad Bobur haqida nimalarni bilasiz?

Tarix saboqlari

Abulxayrxon Qipchoq dashtidagi turk-mo'g'ul qabilalarining 200 dan ortiq sarkardalarining qo'llab-quvvatlashi natijasida Sharqiy Qipchoq dashtini birlashtiradi. Abulxayrxon Chingizxonning katta o'g'li Jo'jixonning beshinchi o'g'li Shaybonning avlodi bo'lib, shayboniyar sulolasining atalishi ham shu jihat bilan bog'liqdir. Abulxayrxonning katta buvasi Po'lat Sulton esa shayboniyar avlodiga mansub bo'lgan. 1428-yilda Sibir g'arbidagi Tura shahrini bosib oladi va uni davlat poytaxtiga aylantiradi. Abulxayrxon o'z davlatini Oltin O'rdadan mustaqil deb e'lon qiladi. 1430-yilda Xorazmni ishg'ol qilgach, "Ulug' xon" unvonini qabul qiladi. Ammo tez orada Xorazmni tark etishga majbur bo'ladi.

1446-yilda temuriylarga qarashli Sirdaryoning o'rta oqimida joylashgan Sig'noq, Oqqo'rg'on, Arquq va O'zgan shaharlarini bosib oladi. Poytaxtini Turadan Sig'noqqa ko'chiradi. Shu tariqa Abulxayrxon Temuriylar davlatining qo'shnisiga aylanadi. Shahzodalarning taxt uchun kurashida goh unisini, goh bunisini qo'llab, Temuriylar davlatining siyosiy hayotiga aralasha boshlaydi.

Abulxayrxon o'zining raqiblarini turli yo'llar bilan mag'lub etadi. Oqibatda Oltin O'rda xoni Baroqxonning o'g'illari Girayxon va Jonibekxonlar Mo'g'uliston xoni Isobug'axon (Eson Buqo) huzuriga qochib boradilar. Xon ularga G'arbiy Mo'g'uliston deb hisoblanuvchi hududlardan Chu vodiysi va Yettisuv o'lkalarining bir qismini beradi. Bu joy keyinchalik Abulxayrxon ta'qibidan qochgan sultonlar uchun boshpanaga aylanadi va ular 1465–1466-yillarda Qozoq xonligiga asos soladilar.

Bilasizmi?

Amir Temur davrida o'zbek davlatiga bo'ysundirilgan Jo'ji ulusidagi siyosiy hayot nazorati keyingi temuriylar hukmronligi yillarida qo'ldan chiqib ketadi.

XV asr o'rtalariga kelib esa, mazkur hudud, xususan, Yoyiq (Ural) daryosidan Balxash ko'liga, Sirdaryo quyi oqimlaridan Tobol va Irtish daryolarigacha bo'lgan hududda hukmronlik qilayotgan Abulxayrxon Turonda kechayotgan siyosiy jarayonga aralasha boshlaydi.

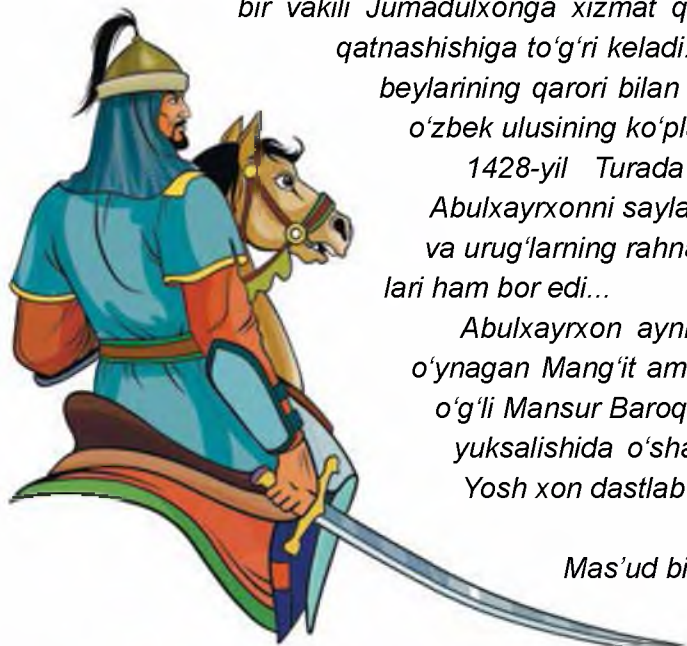
Manbalarda

Abulxayrxon 1412-yilda tug'ilgan. Erta yetim qolib, Shayboniy avlodlarining boshqa bir vakili Jumadulxonga xizmat qilishi va uning dashtlarda hokimiyat uchun kurashida qatnashishiga to'g'ri keladi. 16 yoshida Abulxayr-o'g'lon asir tushadi, lekin mang'it beylarining qarori bilan ozod qilinadi. Jumadulxonning o'limidan so'ng u tezda o'zbek ulusining ko'plab qabilalari sardorlari qo'llab-quvvatlashiga erishadi.

1428-yil Turada (G'arbiy Sibir) Abulxayr xon deb e'lon qilinadi. Abulxayrxonni saylashda qatnashganlar orasida nafaqat sultonlar, qabilalar va urug'larning rahnamolari, bahodirlar, balki musulmon ulamolarning vakillari ham bor edi...

Abulxayrxon ayni paytda o'zbek ulusining siyosiy hayotida muhim rol o'ynagan Mang'it amirlariga ham tayangan. Agar Mang'it amiri Yedigeyning o'g'li Mansur Baroqxon voqealarida faol ishtirok etgan bo'lsa, Abulxayrxonning yuksalishida o'sha Yedigeyning nabirasi Vaqqosbey muhim rol o'ynadi. Yosh xon dastlab Nuriddinning o'g'li Vaqqosbey bilan qalin do'st edi.

Mas'ud bin Usmoniy Kuhistoniyning "Abulxayrxon tarixi" asaridan

O'ylab ko'ring

Quyi sinflarda olgan bilimlaringizga tayanib quyidagi vazifalarni bajaring:

- 1. Abulxayrxon davlati tarkibiga Turk xoqonligining qaysi hududlari kirganini aniqlang. Mazkur har ikki davlat hududini zamonaviy xaritadan ko'rsating.*
- 2. Temuriylar imperiyasining qaysi hududlari Abulxayrxon davlati tarkibiga kirgan?*
- 3. Abulxayrxon qanday qilib Turonda yuz berayotgan siyosiy vaziyatlarga tortilgan?*

- Abulxayrxon mashhur shoir, tasavvuf, so'fiylik ixlosmandi Jaloliddin Rumiy (1207–1273) asarlarini tarjima qilishni buyurgan.*
- 1428-yil u poytaxti Tura bo'lgan Sibir xonligini qo'lga kiritadi.*
- Abulxayrxon 1430-yilda qisqa muddatga Xorazmni egallab oladi.*
- 1446-yilda Sig'noq va So'zak shaharlarini qo'lga kiritadi.*
- 1446-yilda Abulxayrxon davlat poytaxtini Turadan Sig'noq shahriga ko'chiradi.*
- Abulxayrxon Movarounnahr sultoni, astronom va munajjim Ulug'bekning qizi Robiya Sulton begimga uylanadi. Ularning farzandi Ko'chkunchixo'ja keyinchalik Buxoro xonligini 20 yil davomida boshqargan.*

Tarix saboqlari

Ulug'bek fojiasidan so'ng taxtga chiqqan Abdullatif o'ldirilgach, Samarqandda Ulug'bekning kuyovi Abdulloh Mirzo, Buxoroda esa Mironshohning nabirasi Sulton Abu Saidlar podshoh qilib ko'tariladi. Abdulloh Mirzo mamlakat barqarorligini tiklash uchun barcha choralarni ko'radi, ammo temuriylar taxtida uzoq vaqt o'tira olmaydi.

Avval u amakivachchasi Abu Said bilan kurashadi. O'zaro janglarning birida Abdulloh Mirzo halok bo'ladi. Abu Said esa Abulxayrxon yordamida Samarqand taxtini egallaydi. Shu tariqa Movarounnahr hukmdoriga aylanadi.

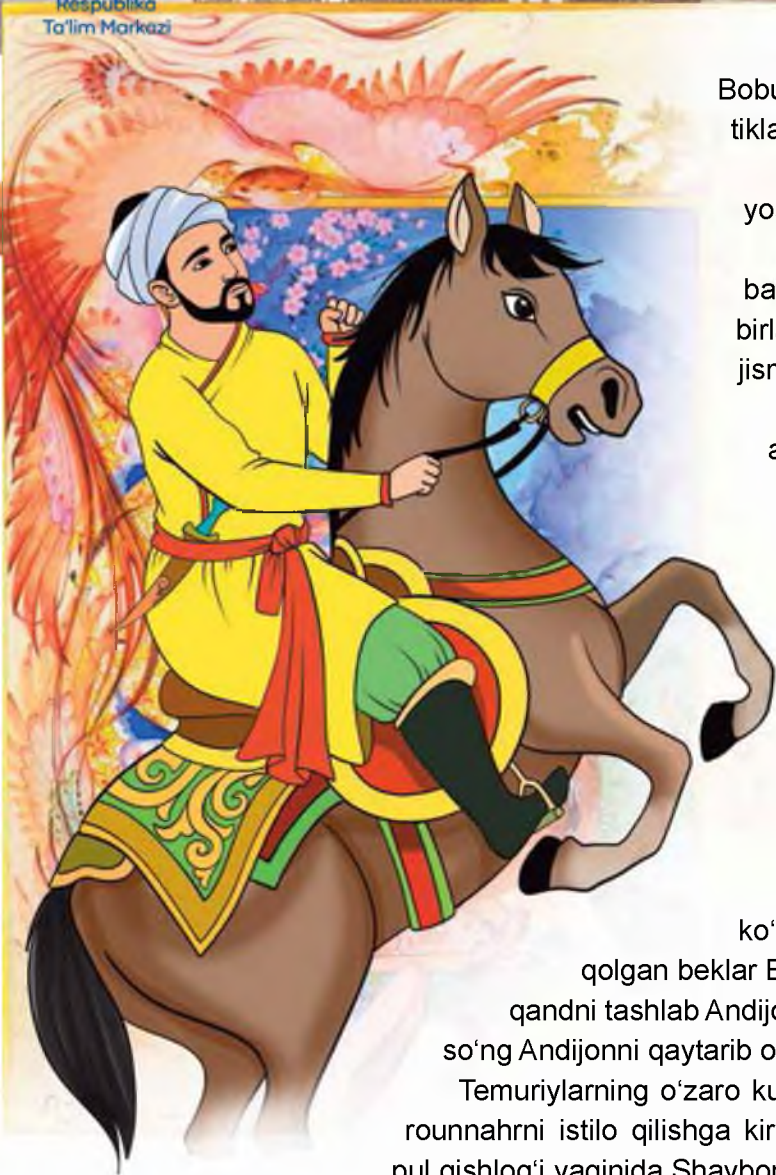
Temuriylar mulkining Xuroson qismi bu davrda Shohruxning nabirasi Abulqosim Bobur tasarrufida edi. 1457-yilda Abulqosim Bobur vafot etgach, Abu Said Hirot shahrini egallab, saltanatning har ikki qismini birlashtiradi. Bu davrda Sulton Husayn Boyqaro (Umarshayx Mirzoning chevarasi) Xorazmni egallab oladi.

1469-yilda esa Husayn Boyqaro Hirot taxtini egallaydi. Natijada Temuriylar davlati ikki mustaqil qismga bo'linib ketadi.

Movarounnahrda birin-ketin Abu Saidning o'g'illari Sulton Ahmad Mirzo, Sulton Mahmud Mirzo va Sulton Ali Mirzolar hukmronlik qiladilar.

1494-yilda Farg'ona hokimi Umarshayx Mirzo 39 yoshida vafot etadi. 12 yoshli o'g'li Bobur valiahd sifatida taxtga o'tqaziladi. Shu davrdan boshlab Bobur uchun bolalikning sho'xliklari, erkaliklari ortda qoladi. Davlatni boshqarish, uni turli ichki va tashqi dushmanlardan himoya qilish endi Boburning zimmasiga tushadi.

Boburning siyosiy maqsadi Amir Temur saltanatini qayta tiklash edi.

Umarshayx Mirzoga tobe bir necha bek va hokimlar yosh Boburga bo'ysunishdan bosh tortadilar.

Ularning ayrimlari Boburning ukalarini yoqlasa, ba'zilar mustaqillik da'vosini qiladilar. Yana boshqa birlari esa Boburning amaki va tog'alariga qo'shilib, uni jismonan yo'q qilish payiga tushishadi.

Bobur o'z hukmronligining dastlabki yillarida amakisi Sulton Ahmad Mirzo va tog'asi Sulton Mahmudxonning xurujlarini daf qilib, mavqeyini mustahkamlash, bek va amaldorlar bilan o'zaro munosabatni yaxshilash, qo'shinni tartibga keltirish, davlat ishlarida intizom o'rnatish kabi muhim chora-tadbirlarni amalga oshiradi.

Ikki marta Samarqandni egallash uchun qilgan harakati muvaffaqiyatsizlikka uchraydi. Nihoyat 1497-yilning kuzida 7 oylik qamaldan keyin Bobur Samarqandni egallaydi.

Ammo qamal natijasida sovuq va ochlikdan Bobur qo'shinining ahvoli tanglashadi. Natijada ko'pgina navkarlar Boburni tashlab ketadilar. Andijonda qolgan beklar Boburga qarshi isyon ko'taradilar. Bobur esa Samarqandni tashlab Andijonga yo'l olishga majbur bo'ladi. Ikki yillik kurashdan so'ng Andijonni qaytarib oladi.

Temuriylarning o'zaro kurashlari kuchaygan kezlarda Shayboniyxon Movarounnahrni istilo qilishga kirishadi. 1501-yil aprelida Zarafshon bo'yidagi Sarpul qishlog'i yaqinida Shayboniyxon bilan bo'lgan jangda Bobur qo'shini yengiladi va Samarqandga chekinadi.

O'ylab ko'ring

1. Voqealarni tahlil qiling. Nima uchun temuriyzodalar Shayboniyxonga qarshi kurashda o'zaro kelisha olmadilar? Fikringizni asoslash uchun 3 ta dalil keltiring.

2. Nima deb o'ylaysiz, Bobur Andijonni qaytarib olganidan so'ng uning hokimiyati mustahkamlandimi?

3. Ushbu matnni diqqat bilan o'qing. "...qamal natijasida sovuq va ochlikdan Bobur qo'shinining ahvoli tanglashadi. Natijada ko'pgina navkarlar Boburni tashlab ketadilar". Bobur qo'shinining iqtisodiy ahvoriga baho bering va buning sabablarini taxmin qiling. Nima uchun Boburning qo'shini tang bo'lib qoldi?

Temuriy shahzoda Zahiriddin Muhammad Bobur o'zbek mumtoz adabiyotining yirik vakili, buyuk shoir, tarixchi, geograf, davlat arbobi, iste'dodli sarkarda, Hindistonda boburiylar sulolasi asoschisidir.

Zahiriddin Muhammad Bobur 1483-yil 14-fevralda Andijonda, Farg'ona viloyati hokimi Umarshayx Mirzo xonadonida tavallud topgan. Onasi Qutlug' Nigorxonim Toshkent hokimi Yunusxonning qizi edi.

Tarix saboqlari

Shahar Shayboniyxon tomonidan yana to'rt oy qamal qilinadi. Qamalda qolgan shahar aholisining ochlikdan tinkasi quriydi. Oqibatda Bobur 1501-yilning ikkinchi yarmida Samarqandni tark etadi.

Bobur Shayboniyxonga qarshi bir necha yil davomida muttasil kurash olib borsa-da, ammo mamlakatda hukm surgan og'ir siyosiy parokandalik tufayli maqsadiga erisha olmaydi.

O'ylab ko'ring

Nima deb o'ylaysiz, siyosiy parokandalik mamlakat iqtisodiga ta'sir ko'rsatadimi? Nima uchun? Fikringizni asoslang.

Tarix saboqlari

Bobur Samarqand taxti uchun kurashayotgan paytda uning eng ishongan beklaridan biriga aylangan harbiy amaldor Ahmad Tanbal Andijonni egallab oladi. 1501–1504-yillarda Boburning Farg'ona mulkini qaytarib olish uchun olib borgan kurashi muvaffaqiyatsizlik bilan tugaydi. Temuriylarning to'xtovsiz janglari va og'ir soliqlaridan toliqqan xalq Boburni qo'llamaydi. Bobur 1504-yilda Movarounnahrni tark etishga majbur bo'ladi.

Bobur 200–300 navkari bilan Hisor tog'lari orqali Afg'onistonga o'tadi va u yerdagi ichki nizolardan foydalanib G'azna va Kobulni egallaydi. Kobulni egallagach, mustaqil davlat tuzishga jadal kirishadi. Qo'shinni tartibga keltiradi va qattiq ichki intizom o'rnatadi.

Bobur portreti (nusxasi)

"Boburnoma"

Bobur nomini dunyoga
mashhur qilgan shoh asari
"Boburnoma"ni
1518–1519-yillarda
yoza boshlagan.

1519-yil bahoriga kelib Bobur Hindistonni zabt etish rejalarini amalga oshirishga kirishadi va keyingi 5–6 yil davomida bir necha yurishlar uyushtiradi. 1526-yil aprelda Panipatda asosiy raqibi, Dehli sultoni Ibrohim Lo'diyning yuz ming kishilik qo'shinini 12 ming kishilik qo'shin bilan tor-mor qiladi hamda Dehlini egallaydi.

Bobur bilan Alisher Navoiy o'rtasida yozishmalar bo'lgan. Davlat arbobi va ko'p vaqti jang-u jadallarda o'tgan sarkarda sifatida ijtimoiy faoliyatining eng qizg'in davrida ham, shaxsiy hayoti va davlati nihoyatda murakkab va xatarli sharoitda qolgan chog'larida ham Bobur ijodiy ishga vaqt topa bilgan. San'at, ijod va ilm ahlini o'z atrofiga to'plab, homiylik qilgan, ularni rag'batlantirgan. Hozirda uning 119 ta g'azali, bir masnu' (ham gorizonta, ham vertikal tomonidan o'qish mumkin bo'lgan janr) she'ri, 209 ruboiysi, 10 dan ortiq tuyuq va qit'alari, 50 dan ortiq muammo va 60 dan ziyod fardlari aniqlangan. Devoni tarkibidan umumiy hajmi 270 baytdan iborat 8 masnaviy ham o'rin olgan. 1521-yil Hindistonga yurishlari davrida Bobur valiahd Humoyun va Komron Mirzolarga dasturulamal sifatida mo'ljallangan "Mubayyin" asarini yaratgan. Masnaviy tarzida yozilgan, islom huquqshunosligi va shariat aqidalariga bag'ishlangan bu asarda Movarounnahr va Hindistonga oid o'sha davr ijtimoiy-iqtisodiy hayoti bo'yicha qiziqarli ma'lumotlar ham jamlangan.

Manbalarda

Uzoqdan qorasi ko'ringan Sulton Ibrohimning qo'shini hech yerda to'xtamay tezlik bilan bizga qarab kelaverdi. Yaqinroq kelgach, ularga qoramiz ko'rindi. Bizning saf tortib, jangga shay turganimizni ko'rib, ular nima qilishlarini bilmay taraddudlanib qoldilar. Esankirab, turishni ham, kelishni ham bilmay, na joyida turoidi, na avvalgidek tezlik bilan to'xtamasdan ilgarilashni o'yladi. To'lg'amaga tayinlangan askarlarga o'ng va chap qo'ldan dushmanning orqa tomoniga o'tib, o'q otib urush boshlashlari, o'ng va chap qanotlardagilar ham dushman bilan olishishlari uchun farmon bo'ldi. To'lg'amadagilar dushman orqasiga o'tib, o'q ota boshladilar. Chap qanotdagi Mahdiy Xoja jangni hammadan oldin boshlab yubordi. Mahdiy Xojaga qarshi bir to'da askar bir fil bilan bostirib keldi. Mahdiy Xojaning odamlari ko'p o'q yog'dirib, ularni chekinishga majbur qildi. Chap qanotga markazdan Ahmadiy parvonachi, Turdibek Qo'chbek va Muhib Ali xalifa yordamga yuborildi.

O'ng qanotda ham jang boshlanib ketdi. Muhammad Ali ko'kaldosh, Shoh Mansur barlos, Yusuf Ali va Abdulloga markaz qo'shini oldida turib jang boshlash buyurildi. Ustod Aliquli ham markaz qo'shini oldida turib farangidan otdi. Mustafu to'pchi ham markaziy qo'shinning chap qanotidagi arava ustidagi zarbzandan (to'pga o'xshash qurol) yaxshi zarbalar berdi. O'ng qanot, chap qanot, markaz va to'lg'amadagilar dushmanni har tarafdin o'rab olib, ustiga o'q yog'dirib, jangni astoydil qizitdilar. Dushman o'ng va chap qanotlarga bir-ikki marta qisqa-qisqa hamlalar ham qildi. Bizning jangchilarimiz ularning ustiga o'q yog'dirib, yana markaz tomonga siqib keldilar. Dushmanning o'ng va chap qanoti bir yerga to'planib qolib, shu darajada tiqilinchlik hosil bo'ldiki, na oldinga yurishga, na orqaga qochishga yo'l topoldilar. Oftob bir nayza bo'yi ko'tarilganda urushni tezlashtirishga chaqirildi.

Tushgacha jang davom etdi. Kun tushga yetganida dushman yengildi va yakson qilindi. Tangri taolo fazl-u karami bilan bunday qiyin ishni bizga oson qildi va shu qadar ko'psonli lashkarni yarim kunda yer bilan yakson qildi.

Zahiriddin Muhammad Boburning
 "Boburnoma" asaridan

"Boburnoma"ga ishlangan miniatyura

Loyiha ishi

1. Siz Boburning o'rnida bo'lganingizda qanday yo'l tutgan bo'lardingiz? Har bir harakatingizni asoslang.
2. Bobur Shayboniyxondan yengilib, Samarqandni tashlab chiqadi, lekin u tarixda mohir sarkarda sifatida tilga olinadi. Buning sababi nimada? Fikr bildirishdan avval "Boburnoma"dan Panipat jangi tafsilotlarini o'qing.
3. Bobur hayotidagi muhim voqealar tarixini infografikada aks ettiring.
4. Bobur har bir siyosiy va harbiy harakatlarini amalga oshirgan paytidagi yoshini aniqlang.
5. Qaysi jarayonda Bobur sizning yoshingizda bo'lgan?
6. Jahon tarixidan olgan bilimlaringizga tayanib "Bobur – mohir sarkarda", "Hindistonda Boburiylar imperiyasi" kabi mavzularda taqdimot tayyorlang.

vab-saytimiz: Zokirjon.com

Zokirjon.com vab-sayti orqali o'zingiz uchun kerakli ma'lumotlarni yuklab oling.

Zokirjon Admin bilan

90-530-68-66, 91-397-77-37 nomerga telegram orqali bog'lanishingiz yoki nza456, nza445 izlab telegramdan yozishingiz so'raladi.

Telegramda murojaatingizga o'z vaqtida javob beriladi.

9-sinf O'zbekiston tarixi I chorak darsligini to'liq holda olish uchun telegramdan yozing.

Telegram kanalimiz:

@Maktablar_uchun_hujjatlar

To'lov uchun: HUMO 9860230104973329

Plastik egasi Nabiyev Zokirjon

DIQQAT!!!

Sizga bu **OMONAT** qilib beriladi.
To'liq holda olganingizdan so'ng:
Faqat o'zingiz uchun foydalaning.
Hech kimga bermang hattoki eng yaqin insoningizga ham.
Internet orqali vab-saytlarga joylamang.

Kanal va gruppalariga tarqatmang.

OMONATGA

HIYONAT QILMANG.

Bizni hizmatdan foydalanib qulay imkoniyatga ega bo'ling!

Bizda maktablar uchun quydagi hujjatlar mavjud

- 1. 1-11-Sinflar uchun sinf soati ish reja va konspektlari**
- 2. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan to'garak hujjatlari**
- 3. Sinf rahbar hujjatlari**
- 4. Metodbirlashma hujjatlari**
- 5. Ustama hujjatlari**
- 6. 1-11-Sinflar uchun barcha fanlardan konspektlar**
- 7. 1-11-Sinflar uchun Ish rejalar (Taqvim mavzu rejalar)**
- 8. Darsliklarning elektron varianti**
- 9. Maktab ish hujjatlari**
- 10. Direktor ish hujjatlari**
- 11. MMIBDO' ish hujjatlari**
- 12. O'IBDO' ish hujjatlari**
- 13. Psixolog hujjatlari**
- 14. Xotin-qizlar qo'mitasi ish hujjatlari**
- 15. Kutubxona mudirasi ish hujjatlari**
- 16. Besh tashabbus hujjatlari**
- 17. Ochiq dars ishlanmalar, taqdimotlar, slaydlar**